

VNÍMÁNÍ VÝTVARNÉ TVORBY U DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

PERCEPTION OF ARTISTIC CREATION IN PRESCHOOL CHILDREN

Marie Bajnarová

Abstrakt

Dítě před výtvarným procesem i během něj vnímá své pocity a okolí. Toto vnímání mu umožňuje se výtvarně (sebe)vyjádřit, a to různými výtvarnými materiály a nástroji. Výtvarná tvořivost a výsledné artefakty dokumentují dětská poznání. Příspěvek poukazuje na vnímání výtvarné tvorby dětí v předškolním období.

***Klíčová slova:** vnímání, dítě v předškolním období, výtvarná tvorba, výtvarné nástroje, výtvarný projev*

Abstract

The children's perception his creative work influences from his feelings. Child artistically expresses his thoughts, feelings and surroundings. This perception helps children's artistic expression and artistic (self)expression in the form of art materials and tools. The text resolves children's perception and their art work in preschool age.

***Key words:** perception, preschoolers, artistic creation, art tools, creative expression*

1 VNÍMÁNÍ VÝTVARNÉ TVORBY U DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Od narození se dítě setkává s různými smyslovými vjemy, převážně s haptickými a vizuálními. Vnímání u dítěte předškolního věku je aktivní, neboť je spojeno s aktivní činností a s experimentováním. Pozornost dítěte je na začátku nestálá, s postupem věku se lépe soustředí a rozvíjí se počátky úmyslné pozornosti. Pozornost a vnímání nezávisí pouze na věku, ale také na zvláštěnostech temperamentu a na druhu aktivity. Intenzivně se rozvíjejí fantazijní představy, které dítě uplatňuje ve své tvořivosti. Dítě vnímá své fantazijní představy a vlastně díky nim si vysvětluje realitu, čímž vznikají neobvyklé výtvarné kompozice. Dětské představy jsou tak opravdové, že je někdy považují za realitu.

Dítě vnímá i výtvarná vidění, což podporují podněty z okolí, které mají charakter výtvarných hodnot nebo vizuálních znaků. Nalézá podněty jak ve všední realitě, tak i v umění a v symbolech. Odlišuje, porovnává a spojuje významy stejných či podobných znaků a prvků. Stejně tak vnímá vizuálně vnímatelné znaky, např. postava, slunce, mráček atd., což jsou prvky našeho světa, proto se na ně dítě zaměřuje. Vnímá tvary a barvy jednoho prvku v mnoha jeho variacích, např. pejsek ve skutečnosti, na obrázcích, v ilustracích, jako hračka apod. (Roeselová, 2003, s. 10). Později ve výtvarné tvorbě dítě vnímá rytmus barevných tónů, tvary, struktury, objemy, linie a světlo. Dokáže přemýšlet o tom, co během procesu tvorby prožívá a co v dané chvíli výtvarně zachycuje. Ve tvorbě vnímá znaky a symboly, které v něm vyvolávají určité představy o zachycené realitě či fantazii. Podle Stadlerové (2011, s. 27) výtvarné vyjádření není jen pouhým záznamem toho, co právě dítě prožilo, ale je to prostorem pro „znovuprožití“ reálných situací či fantazijních představ, které mohou vyvolávat různorodé emoce. Stadlerová (2011, s. 27) dále uvádí, že jde o aktivní poznávání situace, přičemž dítě

racionálně a emocionálně třídí svoje poznatky, představy, vztahy, a formuje se tak dětské myšlení.

Dítě má výtvarnou tvorbu vnímat také jako relaxaci a odpočinkovou činnost, která jej obohatí. Pro výtvarnou tvorbu je charakteristický pohyb ruky, neboť podněcuje smysly a vyvolává vizuální a citové prožitky. Dítě během svého výtvarného vyjadřování vnímá nejenom své vnitřní pocity, ale i okolní atmosféru a za pomoci svých zkušeností a celé své osobnosti přetváří svůj vjem do určitého výtvarného sdělení, které zprostředkovává charakter čáry, rytmus, tón a nálada (Campbellová, 1990, s. 20).

Důvodem, proč děti kreslí, je to, že z kresebného procesu cítí radost a uspokojení. Ke kreslení nepotřebují žádný rozumový důvod. Kreslí, protože samy kreslit chtějí. Jejich kresby jsou spontánní a nehraje v nich roli jejich ego (Meglinová, Meglin, 2001, s. 51). K výtvarné tvorbě vnímání neodmyslitelně patří, stejně tak souvisí se zájmy, city, vědomostmi i potřebami. Podle Uždila (2004, s. 93) vnímání představuje vysoce aktivní činnost a společně s představitostí a myšlením tvoří trojici duševních funkcí, se kterými se v dětském výtvarném projevu počítá. Stejně tak děti při tvorbě vnímají jakési tajemství z nových technik, vnímají experimentování, ale i radost z úspěchu a zklamání z nezdaru.

Dítě vnímá i vlastní znaky a symboly zachycené na svém výkrese. Roeselová (2003, s. 10) se domnívá, že toto vnímání znaků souvisí se schopností tvořivě reagovat na vizuální zážitky, tedy výtvarně přemýšlet a cítit. Výtvarná tvorba má v dětech vyvolávat zážitek. Dětem by měly být zprostředkovány takové výtvarné činnosti či situace, které by v nich vzbudily nečekaný zážitek. Slavík (2001, s. 63) označuje pojmem zážitek osobní přístup k určité situaci, kterou jsme díky zážitku uchopili a můžeme se k ní ve svých vzpomínkách navracet. „*Ačkoliv situaci zažíváme zde a nyní, zážitkem je pro nás v konečném důsledku to, co si ze situace odnášíme jako vzpomínky, více nebo méně přístupné pro opakovaný návrat.*“ (Slavík, 2001, s. 64)

Pokud chceme v dítěti rozvíjet tvořivost, fantazii a chceme, aby se spontánně či expresivně vyjadřovalo, mělo by zažít umělecký zážitek, který by si zapamatovalo a umělo s tím dále ve svých myšlenkách zacházet. Dítě by si z takového výtvarného zážitku mělo odnést něco nového, ať už se bude jednat o zkušenost nebo o vzpomínku. Dále Slavík (2001, s. 65) uvádí, že nezbytnou součástí zážitku je prožitek, který k zážitku neodmyslitelně patří a který také ukládáme do své paměti. „*Prožitková stránka zážitku je zpravidla vnímána jako zvláštní stav, který se nějak dotýká tělesnosti.*“ (Slavík, 2001, s. 65) Při tvorbě autor pociťuje odlehčení, uvolnění nebo naopak sevření či napětí. Reakcí na výtvarný zážitek dítěte jsou tedy jeho vnitřní citové odezvy, ale také slovní výpověď.

1.1 Námět jako prožitkový prvek v dětském výtvarném projevu

Dítě kreslí nebo maluje to, co ví nebo vidí. Brunecký (Brunecký, Teyschl, 1964, s. 173) se zmiňuje o tom, že dítě kreslí proto, aby vypravovalo, nikoli proto, aby zobrazovalo skutečnost. Pokud se dítě spontánně výtvarně vyjadřuje, většinou si náměty pro svou tvorbu vybírá ze svého okolí nebo z reálných situací. Dětské vidění světa je jiné, proto se námětem pro tvorbu stává odraz vlastních zkušeností. Námět, který dítě výtvarně zpracuje do určité umělecké podoby, je velmi osobní a stává se pro něj citově zabarveným (Stadlerová, 2011, s. 7). Pro dítě se výtvarným námětem stává cokoli, s čím se v životě setkalo nebo setkává. Ovšem největším inspiračním zdrojem se stává realita.

Dítěti se námět pro vlastní tvorbu vynoří prostřednictvím náhle vyvolané události nebo vzpomínky. V dětských výkresech jsou patrné náměty směřující k jejich soukromí a k jedinečným vzpomínkám. Námět, který dítě zobrazilo, nám ukazuje i dětské myšlení a pochody, jak dílo vznikalo. Podle Slavíka (1993, s. 32) je námět přirozenou součástí světa

zkušeností dětí, jeho východiskem je vždycky to, co již znají, co viděly a zažily. Dítě buď výtvarně zobrazuje nějaký vztah ke konkrétní situaci či k zážitku, anebo ke svému námětu přichází spontánně, bez motivace. Volný námět dětí se vyznačuje určitou autentickou zkušeností spojenou s prožíváním. Dítě při zpracování jakéhokoli námětu je silně motivováno něčím, co musí zviditelnit. Motivem pro dětský výtvarný projev je většinou pocit libosti z průběhu tvorby. Námět se tak ztotožňuje s motivem a stává se součástí samotné aktivity tvoření. Slavík (1993, s. 24) je toho názoru, že náměty se vynořují z plynulého proudu dětského života, a to na základě hlubších prožitků. Právě prožitky jsou prostředkem k osobitému objevení námětu. V dětských námětech bývá i jakýsi záznam děje. Děti rády zaznamenávají epizody, náhodně rozložené na papíře a doprovázené ikonografickými znaky.

Největší uplatnění v dětských námětech má fantazie (viz obr. 1). Děti si skutečnost přetváří do fantazijních podob nebo vychází ze známých pohádek a bytostí. Rády se nechávají unášet svou fantazií a emocemi, nejen při výtvarné činnosti, ale i při hraní a vlastním vypravování nějakého děje. Podle Čačky (1997, s. 57) je tento projev dílem nerozděleného vnímání na „Já“ a „svět“.

Obr. 1 „Andělíček“, 2013, chlapec, 4 roky, kresba tužkou, formát A4

Autorem kresby s názvem „Andělíček“ je chlapec z dětského domova. Starší dívky chlapce naučily kreslit andělíčka, od té doby začal kreslit jen anděly. Podle jeho dětského přesvědčení to znamená, že když si bude kreslit a vyrábět anděly, budou pak andělé nad ním stát a ochraňovat jej. V kresbě andělíčka a výkladu se objevuje chlapcova představivost o mocných silách a magickém přístupu k realitě. Chlapec nakreslil tohoto andělíčka pro mě se slovy, aby chránil i mne.

V mateřské škole náměty pro tvorbu a motivace vycházejí od učitele. Dítě tak zpracovává úkol na zadaný námět, buď kvůli dobrému ohodnocení, ze zvědavosti, z vlastního popudu nebo za účelem naučení se práci s novými pomůckami apod. Takový námět můžeme označit jako námět v pedagogickém díle. Námět se stane motivačním pohonem mezi učitelem a žákem. Učitel se prostřednictvím námětu snaží navodit prožitky a představy, které volají dětskou touhu po činnosti. Dalo by se o námětu říci, že integruje i dává prostor pro individuální vyjádření dětí. Učitel v mateřské škole výtvarným námětem může usměřňovat a organizovat celé své pedagogické dílo. Také dobrá učitelova motivace, která by měla být zahrnutá i ve správném užívání hlasu, mimiky, dramatického gesta, relaxaci a soustředěnosti,

dokáže dítě přivést k radostnému zpracování zadaného námětu. Zvolený námět probouzí u dětí jejich představivost a fantazii. Váže k sobě emocionalitu a nastoluje i otázky o dětském pojmání života (Roeselová, 2003, s. 64). Mezi obvyklé výtvarné náměty v mateřské škole patří pohádky, dobro a zlo, zvířata, rodina, zvyky a tradice, pranostiky, roční období, říkadla atd.

1.2 Spontánní projev dětí předškolního období

Když se podíváme na některé dětské kresby, uvidíme směsici čar a překrývající se hromadu linek. Tato sbírka „čmáranic“ představuje pro dítě jeho realitu a vnitřní svět. Dítě ve svých kresbách nachází určitý význam. Ovšem „čmáranice“ plní řadu účelů, např. potěšení, odbourávání napětí nebo stresu atd. Děti prostřednictvím tvorby ukazují druhým, jak se cítí a co je pro ně v životě nejdůležitější (Burkitt, 2004, s. 566).

V mateřské škole jsou děti podporovány v tom, aby se učily spolupracovat s ostatními dětmi. Dítě potřebuje k sobě někoho, s kým si bude hrát, když v jeho okolí nebude nikdo blízky. V integraci s dalšími dětmi v mateřské škole si dítě hledá takové kamarády/kamarádky, kteří mu budou ve hrách vynahrazovat přítomnost rodičů. Děti se navzájem ovlivňují tím, že vidí, jak se kdo chová a co dělá, a zkouší napodobovat to samé. Stejně je to i ve výtvarné tvorbě.

V prvopočátcích dětského kreslení má dítě z kreslení uspokojivý pocit a později začíná opakovat pohyb ruky dospělého, který se snaží dítě naučit jednoduché geometrické tvary. Když se dítě naučí tyto tvary spojit do rozpoznatelného znaku a vytvoří první srozumitelné symboly, začne své kreslířské dovednosti obohacovat tím, že si přebírá znaky, náměty a obsahy od jiných výtvarných projevů. Pokud dítě vidí, jak jeho kamarádka nakreslila srdíčko, a zalíbí se mu tento tvar, bude se to snažit zopakovat. Když se tvar naučí a má z toho radost, začne jej kreslit skoro do každých svých výkresů.

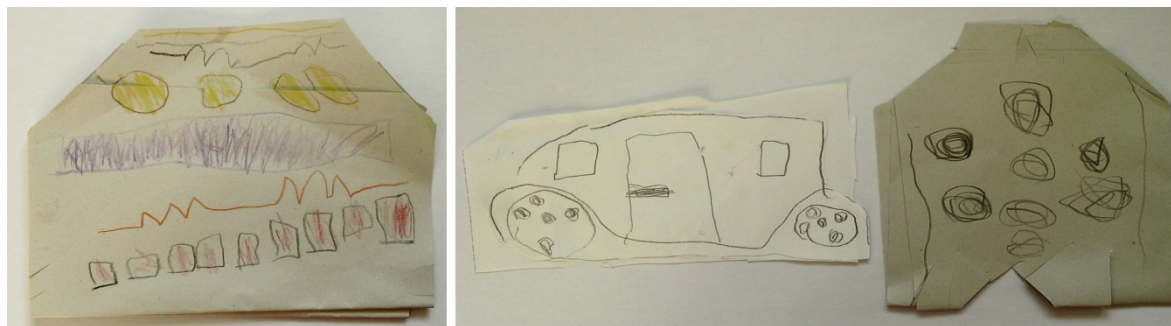
1.2.1 Případová studie: Napodobování kresebného projevu mezi dětmi v mateřské škole

V této případové studii jsem sledovala, jaký mají předškolní děti postoj ke spontánní tvorbě. Jak je v mateřských školách zvykem, po spaní a svačince si děti smí hrát s hračkami apod., dokud pro ně nepřijdou jejich rodiče. Z 20 dětí ve věku od 3 do 7 let se 8 dětí rozhodlo pro kreslení, zbytek upřednostňoval hračky, lego nebo logické hry. Jako první se pro kreslení rozhodly dvě dívky, které si nachystaly výkresy a pastelky. Postupně se k nim přidávaly další dívky. Později se za nimi šli podívat tři chlapci, kteří si sedli k dalšímu stolu a přemýšleli nad vlastním výkresem. Zajímavé bylo, že dívky, které seděly blíže k sobě, od sebe navzájem obkreslovaly (viz obr. 2). Dva zvědaví chlapci neustále sledovali, co dívky kreslí, a poté se pustili do tvorby, kterou si také navzájem napodobovali.

Obr. 2 „Zoo“, kresba, dívky, 6 let, 2014, formát A4

Nejlepší kamarádky se ve svém výtvarném projevu navzájem ovlivňovaly. Během kreslení si povídaly, sledovaly svůj proces tvorby a radily si, jak se mají zvířátka kreslit. Vliv vrstevníka byl zpozorovaný i u dvou chlapců. Jeden z nich začal vytvářet z papírů autíčka a vesmírná letadla. Druhý chlapec to odkoukal a začal tvořit podobným způsobem (viz obr. 3). Poté si po místnosti rozmístili vytvořené dopravní prostředky a imaginárně si hráli na vesmírné bytosti.

Obr. 3 „Vesmírná letadla a auto“, kombinované techniky, chlapci, 6 let, 2014

1.2.2 Případová studie: Dětské vnímání výtvarných nástrojů

Výtvarná tvorba má být dítěti k dispozici a má mu umožnit upřímné vyjadřování, neboť je pro dítě dobrým lékem i formou prevence před stresem, strachem a obavami. Tvůrčí činnost, kreativní myšlení a nabídka výtvarných nástrojů umožňuje dětem dívat se na svět s otevřenými očima beze strachu a to jim napomáhá organizovat si vlastní tvůrčí práci.

V této případové studii bylo 12 respondentů od 3 do 6 let. Děti byly posazeny ke třem kulatým stolům. Na každém stole byly tyto výtvarné pomůcky: barevné výkresy, vodové barvy, kartony různých struktur, lepidla, nůžky, tuž, pastelky, voskovky, plastelína a fixy. Dítě se mělo samo rozhodnout a vybrat si výtvarný nástroj, se kterým mělo tvořivě pracovat na libovolné téma. Děti se hned pustily do tvůrčí práce a začaly s výtvarnými nástroji experimentovat (viz obr. 4).

Obr. 4 Tvůrčí činnost a experimentování s výtvarnými nástroji, dívky, 6 let a 3 roky, 2013, různé formáty

Nejoblíbenějším nástrojem se staly nůžky, lepidla a z materiálů to byly barevné papíry. Nejmenší děti a děti, které neměly zájem o kreslení či malování, tíhly k modelování z plastelíny (viz obr. 5). U této případové situace byly zpozorovány originální způsoby dětí,

jejich jedinečný styl práce a radost z tvorby, neboť děti rády kombinovaly výtvarné materiály. Během práce byly děti uvolněné a pohrávaly si s výtvarnými formami. Některým se techniky natolik líbily, že je neustále opakovaly, jiné zůstaly u jediného výkresu, který různě pozměňovaly.

Obr. 5 Výtvarné experimenty dětí, 3 až 5 let, 2013, různé formáty

Na obrázku je znatelné, jak si děti hrály s výtvarnými nástroji. Kombinovaly barevné plastelíny, stříhaly papíry nebo strukturované výkresy a lepily je na svůj obrázek. Tento tvůrčí podnět můžeme chápat jako začínající estetický cit. Dítě se snažilo svůj výtvarný tvar něčím obohatit a vytvořit jej takovým způsobem, aby jeho artefakt byl pro něj líbivý a dítě tak mohlo být se sebou samým spokojené.

Dětské artefakty vytvořené vlastní výtvarnou formou můžeme vidět také jako obsah dětského sdělení. Nejasné, nesrozumitelné pocity nebo myšlenky dítěte jsou vyjádřeny výtvarnou formou nebo zpracováním (Rubin, 2005, s. 128). Výtvarné materiály a nástroje mohou mít na dítě takový vliv, že jej zaujmou a vtáhnou do tvorby. Silné pocity, které vyvolají výtvarné nástroje, se nápadně projevují při tvořivém procesu, např. když dítě nevnímá okolí, expresivně používá nástroje nebo když jsou vzniklé obrazce přehnané. Tvůrčí činnost s výběrem výtvarných nástrojů pomáhá dětem k přemýšlení, prohlubuje se jejich kritické a logické myšlení, učí se zvládat různé techniky a práci s nástroji. Prostřednictvím volného výběru výtvarných nástrojů se dítě snaží definovat samo sebe a své zážitky z tvůrčího procesu.

Závěr

Během tvořivosti u dítěte dochází k proměnám základních psychických funkcí, proměňují se tvůrčí stavy a myšlení související s tvorbou. U dítěte předškolního věku se nejčastěji během procesu tvorby mění pozornost, soustředěnost, motivace a myšlenkové procesy. Ve výtvarné tvorbě dítě prezentuje své zážitky, zaobírá se svými představami, rozjímá nad svým denním sněním a to vše zvyšuje pravděpodobnost tvorby nových výtvarných produktů. Hlubší a vědomé poznání nutí dítě k výtvarnému zobrazování různými formami. Dětská spontánní tvorba dospívá tehdy, když se dítě výtvarně vyjadřuje v názorných obrazcích, ze kterých lze vyčíst mnoho podnětů ovlivňujících dětskou tvorbu. Obrazem tvořivé atmosféry se stává aktuální duševní stav dítěte a prostředí, které ho obklopuje. Výsledek výtvarného artefaktu tvoří působení vnitřních a vnějších tvořivých sil. Tvůrčí postoj je ovlivněný také interakcí předškolního dítěte s dospělými osobami, skupinou vrstevníků i s různými předměty a nástroji. Výtvarný projev dítěte nám představuje tok myšlenek a postupů, které vedly k dokončení výtvarné práce. Kladný postoj dítěte ke tvorbě podpoříme tehdy, pokud dítěti nabídneme pestrou škálu výtvarných materiálů a nástrojů. Více možností a výtvarných technik u dítěte zvýší zájem a probudí jeho zvědavost. Volný výběr výtvarných nástrojů dodá dítěti výjimečný pocit z tvorby, neboť bude rádo s nástroji improvizovat a snažit se je kombinovat s jinými výtvarnými formami. Dítě zkoumá nebo si vynalézá svůj osobitý

výtvarný jazyk. Proniká do rozmanitosti výtvarných forem a zjišťuje, že tyto rozmanitosti může využívat ve svém dalším výtvoru, např. používá dekorativní styl, vymýšlí si nebo kombinuje symboly, anebo tvoří abstraktně. Dítě bude mít radost z tvoření, když mu dáme svobodu a možnost svobodného rozhodování v jeho tvůrčích záměrech. Pokud dítě ve své tvorbě překresluje, vrství materiály a hledá způsoby pro svá originální ztvárnění, značí to jeho smysl pro estetický cit. Je zcela přirozené, že dítě vnímá výtvarný projev jiných dětí či dospělých. Dítě si výtvarné projevy zapamatuje. Toto zapamatování mu napomáhá k tomu, že je ve svých dalších výtvarných postupech použije a naučí se s nimi dále operovat. Výtvarný proces dítěte ovlivňují také jeho vlastní prožitky doprovázené během dne, které prostřednictvím tvorby musí kresebně nebo malířsky reflektovat.

Použitá literatura

1. BRUNECKÝ, Z., TEYSCHL, O. *Duševní vývoj a výchova dítěte*. Praha: Orbis, 1964. 221 s.
2. BURKITT, E. Drawing conclusions from children's art. In *The Psychologist*. Vol. 17. October 2004, s. 566–568.
3. CAMPBELLOVÁ, J. *Techniky arteterapie*. Praha: Portál, 1990. 199 s. ISBN 80-7178-428-1.
4. ČAČKA, O. *Psychologie dítěte*. Brno: Sursum, 1997. 157 s. ISBN 80-85799-03-0.
5. MEGLENOVÁ, D., MEGLEN, N. *Kreslení jako cesta k sebevyjádření*. Praha: Portál, 2001. 224 s. ISBN 80-7178-446-X.
6. ROESELLOVÁ, V. *Didaktika výtvarné výchovy V., nejen pro základní umělecké školy*. Praha: Univerzita v Praze, PdF, 2003. 200 s. ISBN 80-7290-129-X.
7. RUBIN, J., A. *Child Art Therapy*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2005. 422 s. ISBN 0-471-67991-7.
8. SLAVÍK, J. *Kapitoly z výtvarné výchovy I. (zkušenost, dialog, koncept)*. Praha: Katedra výtvarné výchovy, PdF UK v Praze, 1993. 32 s.
9. SLAVÍK, J. *Umění zážitku, zážitek umění I.: teorie a praxe artefilitiky*. Praha: Univerzita Karlova, 2001. 265 s. ISBN 80-7290-066-8.
10. STADLEROVÁ, H. *Východiska a inspirace pro výtvarnou tvorbu dětí v předškolním vzdělávání*. Brno: Masarykova univerzita, PdF, 2011. 136 s. ISBN 978-80-210-5732-6.
11. UŽDIL, J. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: výtvarný projev a psychický život dítěte*. Praha: Portál, 2004. 128 s. ISBN 80-7178-599-7.

Kontaktní údaje

Mgr. BcA. Marie Bajnarová

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity. Katedra výtvarné výchovy

Poříčí 7, Brno 603 00

email: marie.bajnarova@seznam.cz